

A MAGYAR SZOCIALISTA MUNKÁSPÁRT ÉS A NÉMET SZOCIALISTA EGYSÉGPÁRT KAPCSOLATAI 1988 MÁJUSA ÉS 1989 SZEPTEMBERE KÖZÖTT

A tanulmány célja, hogy átfogó képet nyújtson a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) és a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP)¹ közötti kapcsolatokról a rendszerváltozás éveiben. Írásomban az MSZMP 1988. májusi országos pártértekezlete mellett Grósz Károly és Erich Honecker 1988. szeptember eleji találkozásának részleteire, illetve a kétoldali gazdasági kapcsolatok, a kulturális-tudományos együttműködés és az 1989. nyári menekültkérdés rövid ismertetésére is kitérek.

Az MSZMP 1988. májusi országos értekezlete

Az MSZMP történetében 1988. május 20–22. között került sor a második országos pártértekezletre 859 gondosan kiválasztott delegált, 131 központi bizottsági és központi ellenőrző bizottsági tag, illetve 150 vendég részvétele mellett.² A pártkonferencia három fő célt tűzött ki maga elé. Elsőként segítenie és legitimálnia kellett Kádár János politikai vezetői hatáskörének átruházását Grósz Károlyra, másrészt alkalmat kellett adnia a párt elitjének, hogy érdemben és részletesen kifejtthesse véleményét az időszerű politikai problémákról, és végül fel kellett sorakoztatnia a párttagságot az új vezetés rövid távú tervei mögé, amelyek a párt megújulására, a gazdaság stabilizálására és intézményi átalakítására irányultak.³ Kádár úgy vélte, hogy a Központi Bizottság, illetve a Politikai Bizottság egyharmadának kicserélésével és a Moszkva által támogatott Grósz Károly főtitkárrá választásával úgy elégítheti ki a pártellenzéket, hogy közben saját pozíciója nem rendül meg. Grósz azonban túljárt Kádár eszén: titokban olyan forgatókönyvet készített elő és játszattat el a küldöttekkel, amelynek eredményeként a vezető testületek teljesen átalakultak.⁴ Ennek következményeként a Politikai Bizottságból kimaradt Aczél György, Gáspár Sándor, Havasi Ferenc, Kádár János, Lázár György, Maróthy László, Németh Károly, Óvári Miklós, a Központi Bizottság 105 tagjából pedig 39 főt nem

¹ Német elnevezése: Sozialistische Einheitspartei Deutschlands (SED).

² SAPMO-BArch-DY-30-69704. (115. o.) [Bundesarchiv, Stiftung Archiv Parteien und Massenorganisationen in der DDR, Sozialistische Einheitspartei Deutschlands].

³ Tőkés Rudolf: *A kialakított forradalom. Gazdasági reform, társadalmi átalakulás és politikai hatalomutódlás 1957–1990*. Budapest, 1998, 290.

⁴ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2004, 535–536.

választottak újra.⁵ A pártértekezlet személyi döntései továbbgyűrűztek, ennek megfelelően a legfontosabb politikai testületek vezetésére is hatással voltak. Június 9-én a Magyar Nemzeti Bank élén Bartha Ferenc váltotta fel Timár Mátyást, 27-én pedig Havasi Ferenc helyett Jassó Mihályt választották a Budapesti Pártbizottság első titkárává. Miután Gáspár Sándor lemondott tisztségéről, június 29-én Nagy Sándor került a Szakszervezetek Országos Tanácsának élére. Ugyanaznap kezdődött az Országgyűlés nyári ülészsaka, amelynek során több személyi változásról döntöttek. Az Elnöki Tanács éléről leköszönt Németh Károly helyére Straub F. Brúnó akademikust választották meg, az Országgyűlés elnöki tisztségét pedig Stadinger István vette át Sarlós Istvántól. Az államminiszteri tisztséget Pozsgay Imre, az igazságügyi miniszterit Kulcsár Kálmán, a művelődési tárcát pedig Czibere Tibor kapta.⁶

Az MSZMP vezetésének puccsszerű átalakítását követően Grósz Károly jelentős hatalomra tett szert. Főtitkárként uralta a párt irányító testületeit, miniszterelnökként pedig a kormányzati munkát. Erre az időre azonban a Szovjetunió szétesése már annyira előrehaladt, hogy a moszkvai vezetés képtelen volt a blokkon belüli átalakulás koordinálására, befolyásolására. Éppen ezért a májusi pártértekezlet nemcsak Kádár János harminckét esztendősi irányító szerepének a végére tett pontot, hanem Grósz Károly és vele együtt a „proletárdiktatúra” (azaz a pártállam és az államszocializmus) bukását is előrevetítette.⁷

Grósz Károly Kelet-Berlinben – 1988. szeptember 8–9.

Az MSZMP vezetésében bekövetkezett májusi változás egyáltalán nem érintette az NSZEP-vel korábban kialakított, jól működő pártkapcsolatokat. Mindezt igazolja, hogy az Erich Honecker vezette NSZEP Politikai Bizottsága 1988. augusztus 2-án határozott arról, miszerint hivatalos baráti látogatásra invitálja Grósz Károlyt, az MSZMP újdonsült főtitkárat, a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának elnökét.⁸ Az előzetes egyeztetéseknek megfelelően Grósz Károly 1988. szeptember 8-án, csütörtökön fél nyolckor különrepülőgéppel utazott Kelet-Berlinbe. Kíséréthez tartozott többek között Németh Miklós, az MSZMP PB tagja, a KB titkára; Kótai Géza, a KB tagja, a Külügyi Osztály vezetője; Major László, a KB Iroda vezetője; Nyers József, a Gazdaságpolitikai Osztály helyettes vezetője; Szabó Sándor, a Külügyi Osztály munkatársa; Thürmer Gyula, a Külügyi Osztály munkatársa; Csiki Ivánné, a Minisztertanács Hivatalának a tanácsosa.⁹ A tervezett meg-

⁵ Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*. Budapest, 2000, 435.

⁶ Ripp Zoltán: *Rendszerváltás Magyarországon 1987–1990*. Budapest, 2006, 133.

⁷ Romsics: i. m. 536.

⁸ SAPMO-BArch-DY-30-J-IV-2-2-2294. (128. o.)

⁹ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (367., 379. o.) [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Az 1945 utáni munkáspártok iratai, Magyar Szocialista Munkáspárt, Az MSZMP Központi Szerveit,

beszéléseken a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) részéről Hermann Axen, az NSZEP PB tagja, a Központi Bizottság titkára; Günter Mittag, a PB tagja, a KB titkára; Wolfgang Rauchfuss miniszterelnök-helyettes; Oskar Fischer külügyminiszter; Günther Sieber, az NSZEP KB Külügyi Osztályának vezetője; Frank-Joachim Hermann, az Államtanács Elnöki Irodájának vezetője; Gerd Vehres, az NDK budapesti nagykövete vett részt.¹⁰ Az összeállított keretprogram szerint Berlin Schönefeld repülőterére kellett megérkeznie a magyar delegációnak.¹¹ A hazai sajtó tudósítása szerint „napsütés, kellemes kora őszi idő fogadta Berlinben Grósz Károly pártfőtitkár-kormányfőt, akinek különgépe pontban reggel kilenc órakor érkezett meg a Schönefeld repülőtérre – jelentik tudósítóink Berlinből. A két ország zászlóival és vörös lobogókkal feldíszített légikikötő betonján Erich Honecker kézfogással és baráti öleléssel üdvözölte magyar vendégét, aki bemutatta a kíséretében érkezett személyiségeket. Ezt követően a díszalakulat parancsnoka jelentést tett, majd a katonazenekar eljátszotta a két ország himnuszát, miközben – államfőnek kijáró – 21 ágyúlövés köszöntötte a vendéget. Grósz Károly Erich Honecker társaságában ellépett a katonák sorfala előtt, majd üdvözölte a megjelent NDK-vezetőket, így Hermann Axent, a PB tagját, a KB titkárát, aki a látogatás idején a főtitkárminiszterelnök díszkíséretét látja el. A magyar vezető sorban kezét fogott a fogadására megjelent párt- és állami vezetőkkel. A repülőtéren sok száz berlini gyűlt össze, akik zászlókat lengetve szívélyesen üdvözölték a magyar vendégeket.”¹²

Grósz Károly a tárgyalások megkezdése előtt, még a délelőtti órákban – az előre kidolgozott protokoll szerint – sort kerített az Unter den Lindenen lévő, a fasizmus és militarizmus áldozatai emlékművének megkoszorúzására is.¹³ Ezt követően az NSZEP Központi Bizottságának székházában – másfél órára tervezett – szűkkörű megbeszélésre¹⁴ került sor a két pártvezető között. Grósz Károly tájékoztatta Erich Honeckert az MSZMP 1988. május 20–22-i országos pártértekezletéről, Magyarország helyzetéről, illetve a magyar–román viszony aktualitásairól. Honecker az NDK politikai egységét, a gazdasági és a kulturális élet fejlődését ismertette.¹⁵ A kisebbségek ügyében Honecker „üdvözölte az MSZMP készségét a magyar–román viszonyban meglévő feszültség csökkentésére, az együttműködés lehetőségeinek feltárására, s egyetértését fejezte ki az aradi találkozó megtartásával”¹⁶ kapcsolatban. A főtitkárok szűkkörű megbeszélésével párhuzamosan a kísé-

Külügyi Osztály, Nemzetközi Pártkapcsolatok Osztálya, Német Demokratikus Köztársaság].

¹⁰ HU-MNL-OL-M KS-288-32.-84. (412-413. o.)

¹¹ SAPMO-BArch-DY-30-2490. (110. o.)

¹² *Népszabadság*, 1988. szeptember 9. 1.

¹³ SAPMO-BArch-DY-30-J-IV-2-2-2294. (129. o.)

¹⁴ Rajtuk kívül Thürmer Gyula, Székely Árpád és Gerd Vehres volt jelen.

¹⁵ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (487-488. o.)

¹⁶ Uo. 489.

reték tagjai kétoldalú tárgyalásokat folytattak egymással. Németh Miklós és Günter Mittag kölcsönösen tájékoztatták a másik felet országaik gazdasági helyzetéről, majd a kétoldalú gazdasági együttműködés aktuális kérdéseiről egyeztettek. Marjai József és Wolfgang Rauchfuss az áruforgalom alakulását és a hazai, illetve a Német Demokratikus Köztársaság vállalatai közötti kapcsolatokat elemezték.¹⁷

Délután három órakor az NSZEP KB székházában a plenáris tárgyalásra került sor, melyen a teljes magyar kíséret, valamint a keletnémet tárgyalócsoporthoz tagjai vettek részt. Grósz értékelte a két párt közötti politikai kapcsolatokat, kiemelte, hogy továbbra is szükség van a különböző szintű, rendszeres találkozóknak lebonyolítására.¹⁸ Utalt továbbá arra is, hogy Magyarországnak érdeke *„a gazdasági és műszaki-tudományos együttműködés fejlesztése, az idegenforgalom bővítése. Mindent megteszünk szerződéses kötelezettségeink pontos teljesítése érdekében.”*¹⁹ Honecker ismertette az NDK belső helyzetét, kitért a gazdasági eredményeikre, illetve az NSZEP támogatottságára is. A nemzetközi kérdések tekintetében – a beszámolóból legalábbis úgy tűnik – ekkor még tökéletes egyetértés volt a két pártvezető között.²⁰ Este hét órakor az Államtanács épületében Erich Honecker díszvacsorát adott Grósz Károly és kíséretének tiszteletére, mely alkalomból a két pártvezető pohárköszöntőt is mondott.

Másnap reggel nyolc órakor Grósz Károly fogadta Günter Schabowskit, az NSZEP PB tagját, a KB titkárát, majd ezt követően a szállása területén²¹ lévő különteremben az NDK nagyvállalatok, külkereskedelmi vállalatok és utazási irodák vezérigazgatóival egyeztetett.²² A berlini főpolgármesternél²³ tett látogatást és a Nikolai-negyedet érintő városnézést követően a Központi Bizottság épületében, délután három óra előtt néhány perccel fejezték be a hivatalos tárgyalásokat, majd a magyar küldöttség szálláshelyén sor került a sajtókonferenciára is. A tervezet szerint – az ünnepélyes búcsúztatás után – este hat órakor indult a különgép Berlinből Budapestre.²⁴

A gazdasági együttműködés jellemzői a rendszerváltás éveiben

Az MSZMP és az NSZEP pártdelegációi 1988. szeptemberi tárgyalásának egyik legfontosabb témája a Magyarország és az NDK közötti gazdasági kapcsolatok elem-

¹⁷ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (494-495. o.)

¹⁸ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (489. o.)

¹⁹ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (489. o.)

²⁰ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (491-494. o.)

²¹ A magyar delegációt a niederschönhauseni kastélyban szállásolták el.

²² HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (371. o.)

²³ Erhard Krack (1931-2000) volt ekkor Berlin főpolgármestere.

²⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (372-373. o.)

zése volt. A találkozó előkészítése során az MSZMP pártapparátusa összeállította azt a háttéranyagot, mely „*A magyar–NDK gazdasági kapcsolatok helyzete, a továbbfejlesztés lehetőségei*” címet kapta. Az öt pontból álló terjedelmes dokumentum az árucseré-forgalmat, az idegenforgalmat, a termelési kapcsolatokat, a műszaki-tudományos együttműködést és a tervkoordinációt tekintette át.

Mivel az NDK Magyarország külkereskedelmében a Szovjetunió és a Német Szövetségi Köztársaság után a harmadik helyet foglalta el, fontos importpiacot jelentett nemcsak a nyersanyagok, hanem az alapvető vegyi anyagok és a félkésztermékek tekintetében is. A magyar fél jövőre vonatkozó célja elsősorban az volt, hogy a meglévő gazdasági és külkereskedelmi kapcsolatokat tovább bővítse, ami által az NDK továbbra is az egyik legfontosabb beszerzési és értékesítési piaca maradhatna. Annak ellenére, hogy az árucseré-forgalom összességében megfelelően alakult, a pártvezetés több megoldatlan problémával szembesült.²⁵ Ezek egyike a keletnémetek mezőgazdasági gép- és járműalkatrész-szállítása volt, hiszen abban „*évek óta krónikus lemaradások jelentkeznek, amelyet eddig a különböző szintű magyar kérések sorozata és az NDK részéről tett biztató ígéretek ellenére sem sikerült felszámolni. Az 1986. és 1987. évekről áthúzódó, nem teljesített szállítások és az 1988. évi lemaradások megközelítik a 18 millió rubelt. Ez ügyben legutóbb július hónapban miniszterelnök-helyettesi levelet írtunk a Kormánybizottság NDK-elnökének, amelyben az alkatrész-szállítási probléma végleges megoldását kértük. Késés van ezen kívül 1988-ban az NDK cement-, hűtőkompresszor- és kálisó-szállításokban.*”²⁶ Ami a magyar exportot illette: a terméskiesés miatt a friss gyümölcs szállításában ekkor jelentős volt a lemaradás, ugyanakkor a bor és a pezsgő, valamint a gyógyszeripari termékek területén újabb szerződések aláírása volt napirenden.²⁷

A kétoldali kapcsolatokban kiemelt szerepet játszott az idegenforgalom. 1988-ban az NDK rendelkezésére bocsátott turista-fizetőeszköz összege elérte a 163 milliárd forintot. Július végéig a Magyar Nemzeti Bank kereken 160 milliárd forintot utalt át az NDK Állami Bankjának (Staatsbank der DDR). A fennmaradt 30 millió, illetve a keletnémet márka árfolyamváltozásából származó 115 millió forintot az év végéig tervezték átutalni. Az NDK 1988. január 15-től új pénzügyi szabályozást vezetett be a Magyarországra utazó keletnémetek forintellátásában.²⁸ Eszerint „*az NDK-turisták az eddigi 2660 Ft helyett (14 napi tartózkodásra) évente személyenként 2300 Ft-ot válthatnak (12 napi tartózkodásra). A rendelkezés a korábbinál kedvezőtlenebb helyzetet teremt a Magyarországra utazáshoz, elsősorban az egyéni, nem szervezett turistákat érinti, s várhatóan a forgalom mérséklődését okozza. Többször, felső szinten is kértük a partnert, hogy a kölcsönös turizmus fejlesztése érdekében könnyítsen belső adminisztratív korlátozásain. A belső pénzügyi rendel-*

²⁵ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (457-459. o.)

²⁶ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (459. o.)

²⁷ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (459-460. o.)

²⁸ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (185. o.)

kezesek meghozatala az NDK szuverén ügye. Nem tartjuk azonban jónak, hogy az NDK-ban a turizmust szabályozó rendelkezésekkel kapcsolatos tömegtájékoztatók alapján az utazások korlátozásait a lakosság gyakran a magyar hatóságoknak tulajdonítja.”²⁹ Ami a Magyarországra irányuló keletnémet idegenforgalmat illeti, a pártvezetés szerint 1984 óta mérsékelten ugyan, de növekedési pályára állt. 1988 első félévében 236 ezer NDK-turista érkezett Magyarországra, mely szám mintegy 3%-kal volt magasabb az egy évvel korábbinál. Hasonló volt a tendencia a magyar kiutazások tekintetében is, miután az NDK-márka vásárlásának mértéke 1987–1988-ban majd 30%-kal nőtt.³⁰

A termelési kapcsolatok alapjául „A Magyar Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság közötti gazdasági és műszaki-tudományos együttműködés fejlesztésének 2000-ig szóló hosszú távú programja” szolgált. A dokumentum elsősorban a gazdasági és a műszaki-tudományos együttműködés fő céljait és irányait tartalmazta. A program végrehajtása érdekében a Magyar–NDK Gazdasági és Műszaki Tudományos Együttműködési Bizottság közös intézkedési tervet dolgozott ki. Ennek értelmében ágazatonként konkrét egyezmények, megállapodások és hosszú távú munkaprogramok egyeztetését, szerződések megkötését tűzték ki célul a minisztériumok az országos hatáskörű szervek és a partner gazdálkodó szervezetek között azon területeken, illetve témákban, ahol az együttműködés folytatásában és fejlesztésében a felek kölcsönösen érdekeltek voltak. Mindez többek között kiterjedt a mezőgazdasági gépek, valamint a közúti járművek gyártására, a mikroelektronikai és az ipari robottechnika fejlesztésére is.³¹ A jelentés szerint a „legkevésbé kiaknázott terület a műszaki-tudományos együttműködés. Figyelembe véve az NDK-ban a termelőerők fejlettségét, a termelés műszaki színvonalát, a technológiai kultúrát, célszerű számunkra a műszaki-tudományos kapcsolatok fejlesztése, a mindkét országban rendelkezésre álló műszaki-tudományos potenciál felhasználásának koordinálása és az együttműködési formák bővítése, kiszélesítése. [...] A program feladataira a munkatervek és a szerződések létrejöttek. A munkálatok időarányos előrehaladását fokozottan figyelemmel kell kísérni. Célszerű a programot folyamatosan korszerűsíteni, a csúcstechnológiai kutatásokat kiemelten központilag kezelni és a többi témában pedig elsősorban a közvetlen vállalati kezdeményezést ösztönözni és egyidejűleg központilag támogatni. Az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság és az NDK partnerszervezete kidolgozták a műszaki-tudományos együttműködés új eljárási rendjét.”³²

A szeptemberi titkári találkozóra – számos egyéb dokumentum mellett – összeállítottak egy néhány pontból álló vázlatot is a gazdasági kapcsolatokról, melyben az imént ismertetettek mellett a mikrointegráció kapcsán kifejtették, hogy a két

²⁹ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (185-186. o.)

³⁰ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (186. o.)

³¹ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (187-192. o.)

³² HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (193-194. o.)

ország közel 250 vállalata között széleskörű kapcsolatok alakultak ki. Úgy tűnik, mindkét fél támogatta az újszerű, hatékony, állami támogatásoktól mentes és versenyképes produktumokat eredményező projekteket. Ehhez azonban mielőbb meg kellett keresni a két ország gazdaságirányítási rendszerének különbségeit áthidaló megoldásokat. Szintén célszerűnek tartották a gazdálkodó szervezetek közötti közvetlen szerződéses kapcsolatok továbbfejlesztéséhez szükséges feltételek alaposabb vizsgálatát. Ettől a folyamattól várták az újszerű, hatékonyan működő közös termelési vállalkozások létrejöttét, illetve a műszaki-tudományos eredmények szerződéses cseréjének bővülését.³³

Az 1988. évi, a Magyarország és az NDK kapcsolatairól szóló tájékoztatóban – egyebek mellett – szintén kitértek a gazdasági együttműködés éves eredményeire. Többek között megállapították, hogy az áruforgalom struktúrájában nem következett be komoly változás, ami a gépipari termékek arányában azt jelentette, hogy az 1985 és 1990 közé eső tervidőszakban a magyar exportban mindez 65%-ot, míg az NDK-kivitelben pontosan 70%-ot tett ki.³⁴ A jelentés szerint az „1988. évi árucse-reforgalom (1.928 millió rubel) az előző évihez képest 3,8%-kal nőtt, ezen belül a magyar export 5%-kal, az import 2,8%-kal. A forgalom a hosszúlejáratú egyezmény 1988. évi előirányzatától (2,096 millió rubel) 8%-kal maradt el. A jegyzőkönyv előirányzatai az egyéb mérlegtényezőkkel együtt megközelítőleg biztosították a fizetési mérleg egyensúlyát. Jó eredmény, hogy gépxportunk az előző évhez viszonyítva 30 millió rubellel (6%) nőtt, de így is csak az 1986. évi szintet sikerült elérni.”³⁵ Az 1989. évre szóló árucse-reforgalmi jegyzőkönyvvel kapcsolatos tárgyalások megkezdésekor a két ország külkereskedelmi minisztériumai kétmilliárd rubel feletti áruforgalom elérését tűzték ki célul, ami jelentős növekedésnek számított. Ennek ellenére az egyeztetések 1988 decemberében holtpontra jutottak, erről Berényi Lajos, az Országos Tervhivatal elnökhelyettese december 15-én kelt levelében az NDK Állami Tervbizottságának elnökhelyettesét is tájékoztatta. A problémát elsősorban az okozta, hogy a hosszú lejáratú megállapodáshoz képest a keletnémet fél nemcsak a személygépkocsi-, hanem a mezőgépkatrészek tekintetében is alacsonyabb szállítási mennyiséget állapított meg.³⁶ Ami a gépipari késztermékeket illette, viszonylag nagy felajánlási hiány volt „sütőipari, műanyag-feldolgozó gépekből, Barkas teherautóból és négyütemű Wartburgból. Korábbi ígéret ellenére az NDK a négyütemű Wartburgból 1400 darabbal kevesebb járművet ajánlott fel, mint amit a hosszú lejáratú megállapodásban előirányoztunk. További gondot okoz a gépforgalomban, hogy a tárgyaló delegáció az NDK vállalatai által írásban bejelentett mintegy 50 millió rubel értékű gépigényt nem kívánja megerősíteni. Magyar oldalról

³³ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (448–449. o.)

³⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-57. (60. o.)

³⁵ Uo. 61.

³⁶ PAAA-M-39-44409. [Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, Benachbarte Länder und Ungarn].

*további gépszállítások egyeztetésének nincs akadálya.*³⁷ Az 1989. évre elfogadott jegyzőkönyv végül 2082 milliárd rubel forgalmat irányzott elő, ami az 1988-as évhez képest 5,5%-os növekedést jelentett. A magyar fél számára kedvező volt, hogy a gépxport egy részét nem gépi áruval fizette ki a keletnémet partner.³⁸

*„Az NDK párt- és állami vezetése a magyar gazdasági és különösen a politikai reformtörekvéseket növekvő aggodalommal, bizalmatlansággal figyeli. Mostanáig nem címzetten, de nyilvánvalóan Magyarországot is beleértve, rendszeresen jelentek meg a sajtóban olyan írások, amelyek a szocialista országokban folyó megújulási törekvések sikertelenségét illusztrálták az ezekben az országokban keletkezett szociális feszültségeken keresztül.”*³⁹ Az idézett mondatokat a berlini Kereskedelmi Kirendeltség két munkatársa, Forgács Gáborné és Glódi Attila vetette papírra 1989. június 29-én. A dokumentum készítői a jövőt illetően úgy vélték, hogy bár az NDK egyáltalán nem híve a kereskedelmi kapcsolatok tartalmát is lényegesen megváltoztató új módszereknek (pl. a kontingens-rendszer szűkítésének), ennek ellenére a bilaterális kapcsolatokban képes akceptálni a másik fél módosítási elképzeléseit. Mindezt a két ország között megindult tervkoordinációs tárgyalásokból következtették ki.⁴⁰ Ugyanakkor *„az NDK gazdaságpolitikáját valószínűsíthetően továbbra is erős autarchiás törekvések jellemzik. Ebben az összefüggésben is figyelembe véve, hogy politikai-gazdasági törekvéseink több tekintetben idegenek a számára (szűkülő állami garanciavállalás, csődtörvény), feltehető, hogy nem fog még szorosabb kooperációra, munkamegosztásra törekedni velünk. Egyes esetekben, ahol egyedüli szállító az MNK, sor kerülhet arra is, hogy további beszerzési források lehetőségét is megvizsgálja [mármint az NDK – W. B.]”*⁴¹ 1989-ben a magyar félnek komoly gondot okozott többek között az alkatrészek ütemezett szállításának elmaradása, továbbá a minőségi hibákkal rendelkező hermetikus kompresszorok kése delmes érkezése is. Magyar részről főként a fürdőkádak és az árammérők esetében volt némi csúszás, ami elsősorban az NDK lakásépítési programjának végrehajtására gyakorolt negatív hatást.⁴² Összességében megállapították, hogy *„mindkét oldalon élnékíteni kell a szerződés kötési, illetve szállítási tevékenységet. Ugyanakkor számításba kell venni, hogy a partner szállításainak eddig mutatózó lassulása, ill. a magyar vállalatok importérdekeltségének csökkenése (pénzszűke és liberalizált tőkés import) hatással lehet az év végi szaldóhelyzetünkre.”*⁴³

³⁷ Uo.

³⁸ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-57. (87. o.)

³⁹ Uo. 86.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Uo. 86-87.

⁴² Uo. 88.

⁴³ Uo.

Kulturális és tudományos kapcsolatok

Az együttműködés alapját a rendszerváltást megelőző években az 1986 és 1990 közötti évekre vonatkozó munkaterv képezte. A kapcsolatok alakításában jelentős szerepet játszott az 1973 óta működő kormányközi Kulturális és Tudományos Együttműködő Bizottság.⁴⁴ A magyarországi politikai változások 1988 májusától már ezen a területen is éreztették hatásukat. Az NDK illetékesei tisztában voltak azzal, hogy az együttműködés rendszerében hamarosan változásoknak kell bekövetkezniük, ami elsősorban az intézmények közötti közvetlen kapcsolatok intenzívebb kiépítésével és a kulturális kooperáció hosszútávú tervezésével jár majd együtt. Úgy vélték, hogy ezzel párhuzamosan a kormányközi kulturális és tudományos vegyesbizottság szerepkörében is változások fognak bekövetkezni. A jövőbeni kormányzati szintű tervezést azonban nem zárták ki, hiszen a magyarországi németek anyanyelvi és kulturális igényeinek biztosítása terén továbbra is szükségesnek tartották azt. Ami a felsőoktatási intézmények közötti kapcsolatokat illette, a kutatási együttműködést a meglévő intézkedési tervek módosításával sikerült új alapokra helyezni, így a jövőben mindez közvetlen kapcsolatok keretében bonyolódott. Kiemelt területnek számított a magyar és német tannyelvű gimnáziumok fenntartásában nyújtott keletnémet segítség is. Az imént felvázoltak természetesen hatással voltak a kulturális és általános propagandát folytató intézményekre is, erre utal a Berlini Magyar Kultúra Háza 1988/89. évi tevékenységéről szóló, Hegedűs Gyula által jegyzett tájékoztató is. Hegedűs úgy vélte, hogy *„az MSZMP tavalyi országos értekezlete nyomán mindinkább nőtt az érdeklődés a vezető értelmiségiek és a különböző társadalmi rétegek körében a magyarországi társadalmi-politikai, a gazdasági és kulturális-művészeti életben kibontakozó folyamatok iránt. Ezzel magyarázható, hogy az ilyen témával foglalkozó rendezvényein – főként a vitával egybekötött előadások és filmvetítések – látogatottsága megnőtt. [...] Nem tekinthető véletlennek, hogy éppen az ilyen rendezvények váltottak ki ellenérzést az NDK központi és helyi állami és politikai szervei részéről. Ennek vetületeként, technikai körülményekre hivatkozva a rendezvényt rövidebb idővel annak megtartása előtt több esetben lemondták.*”⁴⁵ Elsősorban az értelmiségi és ifjúsági szervezetek, de néha még az egyházi intézmények is gyakrabban láttak vendégül reformer előadókat. Ezzel párhuzamosan a hazai történelem eseményeit kritikusan feldolgozó magyar filmek kölcsönzése és látogatottsága is jelentős mértékben nőtt. Nem meglepő, hogy voltak olyanok is, akik a közös rendezvények megtartását egyre inkább elutasították, néhány filmklub pedig sokszor nem kapta meg kellő időben a vetítési engedélyt a magyar filmek bemutatására.⁴⁶

⁴⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-84. (64. o.)

⁴⁵ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-57. (29-32. o.)

Ami a magyar ösztöndíjasokat illeti, az 1988/89-es tanévben 258 állami ösztöndíjas, 30 önköltséges hallgató, 304 részképzős és 30 aspiráns folytatott tanulmányokat az NDK valamelyik egyetemén vagy főiskoláján.⁴⁷ Miniszteriumi és egyetemi, illetve főiskolai „kapcsolataink megértéssel fogadták a hazai változásokat, tudomásul veszik, hogy hallgatóinknak ebből adódóan beilleszkedési problémáik vannak. Központi – minden intézményben érvényesülő korlátozó intézkedéseket hallgatóinkkal szemben nem tapasztaltunk, azonban néhány – elsősorban marxista tanszéken nagy nehézséget jelent hallgatóinknak az eredményes vizsgázás.”⁴⁸ Ennek elsősorban az volt az oka, hogy saját véleményüket nem rejtették véka alá, s mindent igyekeztek a hazai gyakorlattal alátámasztani. A nézetkülönbség a legjobb képességű magyar diákokat nem érintette hátrányosan, hiszen őket továbbra is megbecsülték, aspirantúrára és kitüntetésekre javasolták.⁴⁹

A menekültkérdés

A magyar határon 1989. május 2-án kezdődött meg a vasfüggöny lebontása. Németh Miklós miniszterelnök kormánya erre csak utólag, május 18-án adta ki a hivatalos utasítást, melynek politikai-taktikai oka volt: a kormány kívárt, vajon a Szovjetunió nem emel-e vétót a bontás ellen. A megkezdett munkálatok ellen nem érkezett szovjet tiltakozás, június közepére – amikor a Páneurópai Piknik ötlete felmerült – pedig nyilvánvalóvá vált, hogy a vasfüggöny a nyugati határon hamarosan teljesen eltűnik. Az NDK lakossága a nyugatnémet televízió adásaiból úgy értesült, hogy Magyarország lebontotta a vasfüggönyt. Láthatták a május 2-án készült felvételeket arról, hogyan kezdik a magyar katonák felgöngyölni a drótot, és szintén láthatták június 27-én az osztrák és a magyar külügyminiszter, Alois Mock és Horn Gyula szimbolikus akcióját is, amint elvágták a huzalokat. Nem meglepő, hogy a keletnémet menekülni akarók 1989 nyarán azzal az értesüléssel jöttek Magyarországra, hogy innen minden további nélkül át lehet menni Ausztriába, majd onnan folytatni az utat a Német Szövetségi Köztársaságba. Azt azonban nem tudhatták, hogy bár a vasfüggöny megszűnt, a magyar határőrök ugyanolyan szigorral őrizték a határt.⁵⁰ 1989. augusztus 11-én Szokai Imre⁵¹ feljegyzést készített Nyers Rezső⁵² és Grósz Károly⁵³ részére, melyben arról írt, hogy

⁴⁶ Uo. 32.

⁴⁷ Uo. 34.

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ Oplátka András: A Páneurópai Piknik – ismert tények és fehér foltok. In: *A Páneurópai Piknik és a határáttörés 1989*. Szerk. Gyarmati György. Sopron – Budapest, 2014, 65–67.

⁵¹ Az MSZMP KB Külügyi Osztályának munkatársa.

⁵² Ebben az időben a Magyar Szocialista Munkáspárt elnöke volt (1989. június 24-től).

⁵³ Az MSZMP KB főtitkára, elnökségi tag.

a jövőben – mindaddig amíg az NDK nem liberalizálja a külföldre utazás gyakorlatát – a menekültstátusz-rendelet életbe lépése és az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága magyarországi képviselője működésének megkezdése után a keletnémet határsértők számának növekedésével kell Magyarországnak számolni. Javasolta, hogy az NDK-állampolgárok beutazását ne korlátozzák, illetve a vonatkozó egyezmények módosítását semmi esetre se kezdeményezzék, hiszen az utasforgalom visszaesése jelentős gazdasági károkat okozna.⁵⁴ Végül kifejtette, hogy a Külügyminisztériumok „szintjén kezdeményezzünk tárgyalásokat az NDK-val. Fejtsük ki, hogy nem kívánunk tranzitország lenni az NDK-ból NSZK-ba áttelepülni kívánók részére. Magyarországnak és az NDK-nak egyaránt kívánatos, hogy az áttelepülésüket Magyarországon keresztül megkísérlő NDK-állampolgárok problémája ne terhelje meg a magyar-NDK kapcsolatokat. [...] Mivel a határsértés nálunk nem törvénybe ütköző cselekedet, ezért a pecsételést megszüntetjük. Ugyanakkor ajánljuk fel, hogy – természetesen áruellentétel fejében –, mint eddig is hajlandók vagyunk emelni a két ország éves áruforgalmi cserejegyzőkönyvében megállapított forint-kontingenst az NDK állampolgárok számára.”⁵⁵ Nyolc nappal Szokai feljegyzését követően egy civil kezdeményezés adta meg a lökést a keletnémet menekültkérdés radikális megoldásához. Az augusztus 19-én az osztrák határ melletti Sopronpusztán megrendezett Páneurópai Piknik alkalmával az ideiglenesen egy napra megnyitott határon keresztül mintegy hatszáz NDK-turista menekült át Ausztriába. Az NDK vezetésével történő egyeztetés kudarcát követően Németh Miklós és Horn Gyula 1989. augusztus 25-én Helmut Kohl nyugatnémet kancellárral és Hans-Dietrich Genscher külügyminiszterrel a gymnichi kastélyban tárgyalta meg a magyar diplomácia azon tervét, mely szerint szeptember elején a magyar kormány lehetővé teszi a keletnémet állampolgárok szabad távozását az országból.⁵⁶ Kovács László külügyi államtitkár szeptember 8-án először az NDK budapesti nagykövetét tájékoztatta hivatalosan, hogy megnyitják a határt a menekültek előtt, ezt követően az NSZK nagykövetét, majd a szovjet nagykövetség vezetőjét fogadta ugyanebben az ügyben. Szeptember 10-én Horn Gyula a *Hét* című televíziós műsorban jelentette be, hogy a magyar kormány ideiglenesen felfüggeszti az 1969-ben kötött magyar-NDK-egyezmény hatályát, és lehetővé teszi, hogy a Magyarországon tartózkodó és hazatérni nem kívánó keletnémet állampolgárok távozzanak bármely országba, amely hajlandó őket átengedni és befogadni. Az intézkedés másnap 0 órakor lépett életbe.⁵⁷

A határnyitás napján, 1989. szeptember 11-én – a Politikai Intéző Bizottság augusztus 4-i döntésének megfelelően – Kótai Géza javasolta az MSZMP

⁵⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-57. (200-202. o.)

⁵⁵ Uo. 204.

⁵⁶ Békés Csaba: *Enyhülés és emancipáció. Magyarország, a szovjet blokk és a nemzetközi politika 1944–1991*. Budapest, 2019, 341–342.

⁵⁷ Ripp: i. m. 397.

Elnökségének, hogy Ormos Máriának⁵⁸ a Német Demokratikus Köztársaságba tervezett látogatását semmiképpen se mondják le, mert az gyengíthetné az MSZMP pozícióit.⁵⁹ Úgy gondolta, ha az „NDK-elvtársak vitát kezdeményeznének a menekültügyről, úgy Ormos Mária elvtársnő elmondhatná, hogy mi többször is elvtársi módon jó előre jeleztük az NSZEP-nek a reformok iránti elkötelezettségünket. E reformok következetes végrehajtása diktálja azt is, hogy semmit sem teszünk, ami ellentmondana a helsinki folyamatból és más nemzetközi egyezményekből fakadó kötelezettségeinknek, illetve a humanitárius kérdésekben vallott elveinknek. [...] Az NDK jól felfogott érdeke szerint nemzeti ünnep⁶⁰ előtt nem kívánhat konfrontációba keveredni egyetlen állammal sem. Mindazonáltal számolhatunk átmeneti sajtótámadásokkal. Célszerű az esetleges sajtókampánnyal szemben józan önmérsékletet tanúsítanunk. Továbbra sem tartjuk célszerűnek, hogy a menekültügyben az MSZMP hivatalos állásfoglalást tegyen közzé.”⁶¹

Ormos Mária a határozatnak megfelelően szeptember 13. és 15. között tartózkodott az NDK-ban. Tájékoztatta az NSZEP jelenlévő vezetőit a magyarországi belpolitikai eseményekről, a gazdasági nehézségekről és az MSZMP soron következő kongresszusának előkészületeiről. Kifejtette, hogy nem szeretnének kapitalista restaurációt, polgári demokráciát, a Varsói Szerződésből történő kilépést, de a sztálinista módszerekhez sem kívánnak visszatérni.⁶² Hangsúlyozta, hogy az MSZMP a többpártrendszer keretei között ugyan, de továbbra is meghatározó szerepre készül a magyar politikai életben, s ennek biztosítására kizárólag politikai eszközöket kívánnak majd igénybe venni.⁶³ A menekültkérdés kapcsán Kurt Hager, az NSZEP Központi Bizottságának tagja a „magyar intézkedést irritálóknak nevezte. Mint mondta, részletesebben nem kíván belemenni a magyar intézkedések minősítésébe. Az ügygel kapcsolatban kifejtette az NDK álláspontját, miszerint a korábbi szerződésben szabályozott állapot visszaállítását kérik. Hangsúlyozta, nem kívánják szűkíteni a kapcsolatokat Magyarországgal, s így a turistaforgalmat sem kívánják korlátozni. Egyúttal kérdésként felvetette, mire számíthatnak általában az MNK részéről a szerződések betartása kérdésében.”⁶⁴ Ormos szerint az 1969-es utasforgalmi egyezmény teljesen más körülmények között született, főként a magyar-osztrák határon uralkodó állapotokhoz viszonyítva. Az MSZP és az NSZEP közötti kapcsolatok fontosságát igazolandó, konzultációt kezdeményezett a nemzetiségi kérdésről, különös tekintettel az NDK-nak a Magyarországon élő

⁵⁸ Ormos Mária az MSZMP KB tagjaként utazott a Német Demokratikus Köztársaságba.

⁵⁹ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-57. (229. o.)

⁶⁰ Október 7.

⁶¹ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-57. (229-230. o.)

⁶² SAPMO-BArch-DY-30-27191. (68. o.)

⁶³ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-57. (176. o.)

⁶⁴ HU-MNL-OL-M-KS 288-32.-57. (179. o.)

németekkel kapcsolatos tevékenységéről, és felajánlotta a Janus Pannonius Egyetem német tanszékének vezetését egy NDK-beli egyetemi oktatónak. Javasolta továbbá, hogy a Párttörténeti Intézet és annak NDK-beli partnere kezdjen közös kutatást a német és a magyar illegális kommunisták második világháborút megelőző együttműködéséről is.⁶⁵

Kitekintés – az MSZMP utolsó kongresszusa

Az MSZMP XIV. kongresszusát 1989. október 6-án nyitották meg, de ez már nyomokban sem emlékeztetett a korábbi évtizedek hasonló eseményeire. Összehívását és működését tekintve a reformkörök elérték minden fontos céljukat: megszabadultak az állampárt hierarchikus-bürokratikus jellemzőitől; megfosztották szavazati joguktól a KB és a Központi Ellenőrző Bizottság küldötté nem választott tagjait; elérték a kongresszus nyilvánosságát; demokratikus ügyrendet fogadtattak el, amelynek alapján a küldöttek szóhoz juthattak; a küldöttcsoportok aktívan részt vehettek a döntés-előkészítésben; plenáris üléseken kívüli tanácskozásokat, egyeztetéseket folytattak – a platformok váltak a kongresszus meghatározó szereplőivé. Az MSZMP kongresszusa egy napig sem tartott. Kiderült, hogy a küldöttek csekély hányada, mindössze 15 százaléka támogatja Grósz Károly javaslatát, a megreformált állampárt fenntartását. A nagy többség új párt létrehozása mellett tette le a voksát, ezzel a kongresszus átalakult a Magyar Szocialista Párt alakuló kongresszusává.⁶⁶ 1989. október 31-ig össze kellett hívni a pártalapszervezeteket, a tagoknak az alapszabályzatot és a programnyilatkozatot el kellett fogadniuk. Az új párt legfontosabb feladatai közé a tagtoborzás, az új tagkönyvek elkészítése és a választásokra történő felkészülés tartozott.⁶⁷

Az MSZMP megszűnésének pillanatában, 1989. október 7-én az NSZEP vezetése a Német Demokratikus Köztársaság alapításának 40. évfordulóját ünnepelte. Mihail Gorbacsov szovjet pártfőtitkár és Honecker között már csak látszólagos volt az egyetértés, utóbbi ugyanis képtelen volt elfogadni a politikai változásokat. Az események ezt követően felgyorsultak, október 9-én már közel 70 ezer fő tüntetett Lipcsében reformokat követelve. Október 18-án Honecker lemondott, Egon Krenz főtitkárrá választásával párhuzamosan pedig az NSZEP felbomlásának a folyamata is visszafordíthatatlanná vált.⁶⁸

⁶⁵ Uo. 180–181. o.

⁶⁶ Ripp: i. m. 475.

⁶⁷ SAPMO-BArch-DY-30-69704. (329. o.)

⁶⁸ Dierk Hoffmann: *Von Ulbricht zu Honecker. Die Geschichte der DDR 1949–1989*. Bebra Verlag, 2017, 154–155.

**THE RELATIONS
OF THE HUNGARIAN SOCIALIST WORKERS PARTY
AND THE GERMAN SOCIALIST UNITY PARTY
BETWEEN MAY 1988 AND SEPTEMBER 1989**

The main purpose of my study is to provide a comprehensive picture of the relations between the Hungarian Socialist Workers' Party (MSZMP) and the German Socialist Unity Party (SED) from the year of the accession to power of Károly Grósz until the dissolution of the party in October 1989. In my paper, I discuss the events of the national party conference of the MSZMP held from 20 to 22 May 1988 and the details of the meeting between General Secretaries of the parties Károly Grósz and Erich Honecker in East Berlin in early September 1988. I will briefly describe the development of bilateral economic relations before the regime change, cultural and academic cooperation, and the refugee issue in the summer of 1989.